

A RITKASÁGOK KÖTELEZŐ FILOLÓGIÁJA*

(*A recepcióról*) Asbóth János életművének újrafelfedezését Németh G. Béla kritika-történeti írásai indították el úgy bő évtizeddel ezelőtt, jóllehet már korábban, a magyar szellemi élet olyannyira különböző iskoláiból jött literátorok, mint Németh László és Halász Gábor, majd Rónay György egyaránt fölfigyeltek annak értékeire. Szöveg-újra kiadásra ennél is tovább – talán ez sem véletlen, de mindenesetre szimbolikus –, egészen 1990-ig kellett várni, amikor Asbóth egyetlen regénye, az *Álmok álmodója* száz-tizenkét esztendő múltán nyomtatásban ismét napvilágot látott, amit hamarosan újabb megjelenés követett (1994).

Kétségen fölül áll, hogy a föltámadó érdeklődést és az újabb szövegkiadásokat jórészt a 20. század végi magyar irodalom érdeklődésének iránya, önismereti igénye motiválta. A megkésett recepció során az *Álmok álmodóját* azután a hozzáértők – esztéták, irodalomtörténészek és irodalom szakos egyetemi hallgatók – valósággal kultuszregénnyé avatták, még konferenciát is szenteltek neki. A kánon részévé válni lényegében a szerző és műve jelenidejűségének illúzióját keltette, annál is inkább, hogy született olyan írás, amely szinte kurrens ismertetés- és kritikaszámra ment. A befogadás folyamatát ugyanakkor végigkísérte a mű kései megérintésének, értékei föltámasztásának, a *sokáig mit vesztettünk és nélkülöztünk* érzésének valamiféle fojtott és titkolt pátosza is.

Így fordulhatott elő, hogy miközben a regényen a legkorszerűbb elemző apparátust és a legfinomabb esztétikai műszereket, varázsszereket próbálták ki, egyes túlságosan is eleminek vélt tényekre jóval kevesebb figyelem jutott. Jóllehet a Szilágyi Márton kiváló szöveggyűjtő és jegyzeteivel megjelent 1994-es kiadás tisztázta, hogy a regényben szereplő Redentore-beli Madonna-kép nem Giovanni Bellini alkotása – amint azt a 19. században gondolták –, hanem a kevésbé neves tanítványé, Alvise Vivarinié, mégis több tanulmány, sőt a regényről született színvonalas monográfia is, Bellini munkájaként értelmezte és illesztette bele a regény szövegvilágába.¹

Az irodalmárok lelkesültségéhez társul szegődtek a politikafilozófusok és politikatörténészek, akik a történetiség elvét elejtve valamiféle koherencia-mítosz jegyében teremtettek egységet Asbóth különböző korszakokban megjelent politikai tárgyú értekezései

* ASBÓTH János *Válogatott művei*, kiad. KICZENKO Judit, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2002 (Kötelező Ritkaságok, 3).

¹ SZAJBÉLY Mihály, *Az Álmok álmodója és Schopenhauer*, Világosság, 1995/8–9, 129–131; POZSVAI György, *Visszanéző tükörben: Az Álmok álmodója ezredvégi olvasata*, Bp., Argumentum, 1998, 102, 114.

között, holott időközben álláspontja és nézetei kisebb-nagyobb változáson, módosuláson mentek keresztül. Általánosságban liberálkonzervatívot faragtak belőle, nem véve tudomást a politikai gondolkodó életművének tisztán szabadelvű, majd liberálkonzervatív, sőt ultrakonzervatív, végül keresztényszociális szakaszairól.² Ehelyett arra összpontosítottak, hogy az ismét nekiveselkedő liberális-konzervatív publicisztika magyar ősatyját fedezzék föl benne. Itt is megesett, hogy az elemző buzgalom filológiai bakot lőtt, egy 1887-es röpirat (*Conservatív magyar politika*) szerzőségét tulajdonította minden alapot nélkülözően Asbóthnak az egyik tanulmányíró.³

Közelebről és az egészet szemlélve az életmű egyenetlenségei jól látszanak, ahogy erre Németh G. Béla mindannyiszor figyelmeztetett. A történeti nézőpont óvatosságot és mértéktartást tanácsol, így nem csoda, ha a történészek Asbóth-értékelésében jóval több a kétség és kritika. Ezeknek a megítélésbeli különbségeknek tehát az oka az említett tudományzakok módszertanában, habitusában, szakmai kultúrájában keresendő, vagy éppenséggel magában az életműben rejlik a válasz. Bizonyítás nélkül megkockáztatom az állítást, hogy Asbóth irodalmi, főként pedig irodalomkritikusi munkássága szemléletében s talán színvonalában is egységesebb, egyenletesebb, mint politikai életműve.

Kiczenko Judit válogatása a *Kötelező Ritkaságok* 3. kötetében Asbóth pályakörének csaknem mindegyik szeletét érinti, így akár reprezentatívnak is mondható. Az *Álmok álmódóját* a két friss újrakiadás dacára sem hagyta ki, amit – védhetően, mi több meggyőzően – gyakorlati, használhatósági megfontolásokkal, meg a szövegközlés eredetiségének szempontjával magyarázott. Tiszteletreméltóan következetes az a szerkesztési elv is, hogy kizárólag egész szöveg került be a kötetbe. Ennek tükrében azonban nem a legszerencsésebb ellenpélda a *Politikai áramlataink az utolsó két évtizedben*, mivelhogy ez önálló tanulmány. A művek közlésének sorrendje, egymásutánisága nagyjából megegyezik a „szövegek megírásának kronológiájával”, amit az utószó vezérfonalként ad meg. Egyedül a Kemény Zsigmond emlékének szentelt írás helyét illetően lehet kifogást említeni. Miért éppen 1881-es írások társaságában szerepel, ha az 1876-ban megjelent *Irodalmi és politikai arcképek* egyik darabjaként, már módosult szöveggel pedig legközelebb az 1892-es *Jellemrajzok és tanulmányok korunk történetéhez* című kötetben tűnik fel?

Az utószóban a szerkesztő jó négy oldalt szánt az Asbóth-recepció bemutatására, élesen elválasztva a korabeli, összességében elutasító fogadtatást az utóélet, különösen a mögöttünk hagyott közel két évtized sikerétől. A posztumusz diadalra vonatkozó megjegyzés helytálló, de megfelel-e maradéktalanul a tényeknek a „jobbára kedvezőtlen” kortársi megítélés vélelme? Kiczenko szerint az elveiért mindig harcra kész Asbóthot nem kis részben a „jelentős véleményformáló erővel bíró, sokszor viszont a »kleinmeister« szintjét éppen csak elérő nemzedéktársai »lehetetlenítették« el”, s bizonyosságul Rákosi Jenő 1926-os emlékiratának a Kávéforrás körét s benne Asbóth alakját – őt jó

² LÁNCZI András, *Eszmék kora: Asbóth János és a modernség* = Uő., *A politika reneszánsza: Válogatott írások 1990–2000*, Bp., Pallas Stúdió–Attraktor Kft., 2001, 36–48; LACKÓ Miklós, *A magyar konzervatívok legképzettebb publicistája*, Századvég, 2000, tél, 21–34.

³ ILLÉNYI Domonkos, *Konzervatív politika Magyarországon a dualizmus éveiben: Asbóth János konzervativizmusa*, Világosság, 1991/3, 236.

adag fenntartással – megidéző bekezdéséhez fordult segítségül (270). Ebből levont következtetése több szempontból is kissé sommásnak tűnik, ezért indokolt lehet egy ellenbizonyítás!

A vele egyidős Arany László a *Három nemzedékről* azt találta írni, hogy a „fényes máz alatt nincs belső erő”, mert a szerző „törve-zúzva bele szorít mindent a hasonlóság keretébe”.⁴ A *Magyar conservatív politikát* még ennél is jobban elmarasztalta: „Asbóth úr nem szokta mérlegelni nézeteit. Ötletei vannak, benyomások után indul, de meggyőződése nagyon változékony. Mindig arra esküszik, ami utoljára hat erősebben a lelkére.”⁵ Következetlenséget, az újdonsült konzervatív doktriner modorosságát, sőt kendőzetlen gúnnyal plágiumot vetett Asbóth szemére Mikszáth egy 1877-es fény- és árnyképben.⁶ Még ha Arany László igen, Mikszáth végképp nem minősíthető kleinmeisternek. A negatív hírnév kovácsolásában eleinte kétségkívül élen jártak nemzedéktársai, de korántsem a kismesterek, hiszen éppenséggel Rákosi és az általa szerkesztett Reform az 1870-es évek derekáig – ez nagyjából egybeesik a Kávéforrás megszűnésével – még fórumot is biztosított Asbóth megszólalásához. A nemzedéki szolidaritás, az ízlés- és elvbarátság megszűnése közöttük könnyen lehet, hogy *A fiatal irodalomból* című Asbóth-esszének a Kávéforrás „legtehetségesebb két tagját”, Rákosit és Dóczi Lajost keményen megkritizáló, sőt egy zárójel erejéig – idegen származásukra utalva – még meg is sértő bekezdéseivel kezdődött.

Tovább nehezíti a recepció összefüggéseinek kibogozását, hogy teljesen egybemosódik Asbóth János írói, valamint politikusi szerepe, tevékenysége. Erről részint ő maga tehet, ugyanis mindvégig meg volt győződve arról, hogy „csak két ember van, aki igazán él”, akinek megadatik az „emberi élet totalitásának átélése”, a költő (író) és az államférfi (politikus).⁷ Fölismerésének mintegy engedelmességgel kormányozta saját sorsát e két hivatás erőterébe. A két vonzás közül összességében a politikai bizonyult erősebbnek, amikor pedig bekövetkezett a vele való kényszerű és végleges szakítás, már nem annyira az irodalmi és politikai esszé, mint inkább a tudomány világában keresett menedéket, remélt felülemelkedést. A róla kialakult összképet viszont nagy mértékben meghatározta az a tény, hogy politikai szerepvállalásait és pályája során tett viharos fordulatait a közélet befolyásos köreiből nemegyszer fogadták fejcsóváló, csúfolódó értetlenséggel, akár időleges társasági kirekesztéssel. Végül politikai ellehetetlenülése 1900-ban különösen visszahatott egész pályájának kortársi megítélésére. Ennek fényében tetszik a legújabb, már-már apologikus befogadás amolyan kárpoztlásnak, kései rehabilitációnak.

Mi vezette az Asbóthot bíráló kortársak tollát? Van-e közös magva kritikai észrevételeiknek?

Akadtak nem kevesen, akik kétségbe vonták tehetségét, eredetiségét, és újra meg újra felütötte fejét, néha bizony nem alaptalanul, a plágium vádja. Az egyik harmadik vonal-

⁴ ARANY László bírálata a *Három nemzedékről*: Budapesti Szemle, 1874, 4. köt., 221–223.

⁵ ARANY László bírálata a *Magyar conservatív politikáról*: Budapesti Szemle, 1875, 7. köt., 211.

⁶ MIKSZÁTH Kálmán *Összes művei*, 54, *Cikkek és karcolatok*, IV, Bp., Akadémiai, 1968, 116–119.

⁷ ASBÓTH János, *Álmok álmodója*, Bp., Szépirodalmi, 1990, 75, 77–78; ASBÓTH János, *Disraeli = Uő.*, *Jellemrajzok és tanulmányok korunk történetéhez*, Bp., Athenaeum, 1892, 542.

béli, vele együtt újságíróskodó literátor többek véleményének adott hangot, amikor úgy jellemezte, mint inspiráció nélküli, „nagyrotörő” egyéniséget, kinek az irodalom csak pusztán eszköz túltengő politikai ambícióinak kielégítéséhez.⁸ A történetíró, Thallóczy Lajos Asbóth halálakor keletkezett naplóbejegyzése az egész életmű feledhetőségét, másodrendűségét summázza.⁹ Nem sokra tartotta Asbóth tudományos munkáit, politikai teljesítményéből pedig az eredményeket, sikereket hiányolhatta. Jobb véleményt táplált róla emlékiratában a publicista és szerkesztő Halász Imre, aki annyi év távolából a „tehetséges, de kissé különc modorú újságíró” látta benne.¹⁰ Andrassy Gyula kiváló monográfusa, Wertheimer Ede már némi távlat birtokában – hisz ő már egy másik nemzedékhez tartozott – „okos, de magahitt ember”-nek ábrázolta.¹¹

Abban szinte kivétel nélkül valamennyien egyetértettek, hogy egész személyiségét, minden szavát és tettét a felfokozott becsvágygal magyarázták. A motívumot akár Asbóth maga is a tollukra adhatta, mivel az Almássy–Nedeczky-féle összeesküvésben való részvételéről szóló visszaemlékezése akkori cselekedeteinek egyik mozgatórugóját a „hírszomj”-ban jelölte meg, amely gyermekkorától uralkodott érzelmei fölött. Ugyanezt, szó szerinti egyezésekkel, megerősíti az *Álmok álmodója* stilizált önéletrajzában is.¹² A nagyra törő vágyak hiperkritikus hajlammal és purifikátori szenvedéllyel párosultak. Főszerepre tört a politikai gondolkodás területén is. 1874-ben röpiratával, a *Magyar conservatív politikával* valóságos eszmeharcot provokált, hogy a honi közéletet kimozdítsa arról holtpontról, ahová a közjogi szemlélet kormányozta. Vállalta ezért az élesztőül szánt mű nyilvánvaló következetlenségeit, belső ellentmondásait. A célja ugyanis az volt, hogy induljon el végre egy hazai sztereotípiákon áttörő, a megmerevedett politikai pólusokat átrendező és tisztázó vita. Eljárását különben példaképének, Eötvös Józsefnek a módszerével igyekezett igazolni.¹³ Nem csoda, ha ilyen tulajdonságjegyekkel és ambíciókkal nem volt túlzottan népszerű, hiszen sokaknak az érzékenységet sérthette. Valószínűleg erre utal Thallóczy, amikor naplójában Asbóth 1887-es képviselőházi szűzbeszédét a következőképpen kommentálta: „Asbóth beszélt a házban, mégpedig tapintatlanságokat [...] Carrierjét gyöngén kezdte.”¹⁴ Tapintatlanságnak minősült, hogy nagyobb „kulturális haladást” sürgetve kárhoztatta a vidéki nagyvárosok parlagias szellemét, amely – villant a gúnyos célzás – a „szabad művészetek” közül legföljebb a magyar nótát pártfogolja. Akkori pártjának feje, Tisza Kálmán miniszterelnök és az általa előnyben részesített politikai mentalitás előtt sem hajbókolt: „nevelésnek az a hibája, hogy nem tudok kártyázni, ami nagy baj; mert Magyarországon tarokk nélkül nem lehet poli-

⁸ ERDÉLYI Gyula, *Írók a képviselőházban*, Magyar Szemle, 1893/30, 351–352.

⁹ THALLÓCZY Lajos, *Naplóbejegyzetek 1900. okt. 1–1911. dec. 31.* OSZK Kézirattár, Fol. Hung. 1677, VIII. csomó, 1. füzet, 145–146.

¹⁰ HALÁSZ Imre, *Egy letűnt nemzedék*, Bp., Nyugat, 1911, 494.

¹¹ WERTHEIMER Ede, *Gróf Andrassy Gyula élete és kora*, II, Bp., MTA, 1913, 185–186.

¹² 1849–1866: *Adalékok a kényuralom ellenes mozgalmak történetéhez: Asbóth család irataiból*, Pest, Ráth Mór, 1871, 175. ASBÓTH, *Álmok álmodója*, id. kiad., 56. Az egyezésre Kiczenko Judit utószava is rámutat (278).

¹³ ASBÓTH János, *Eötvös = Uő.*, *Jellenrajzok*, id. kiad., 144.

¹⁴ THALLÓCZY Lajos, *Naplófeljegyzések, I, 1887–1900.* OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 2459, 83.

tikai carriert csinálni.”¹⁵ Ettől kezdve persze párttársai közül a mamelukok az éles szemű és nyelvű kritikust csak akkor hallgatták szívesen, ha a politikai ellenfeleket vette célba.

A korabeli viszonylagos népszerűtlenség és számos elmarasztaló verdikt azt jelenti-e, hogy csak elvétve részesült volna komolyabb elismerésben? Ennek ellentmond, hogy a tehetséges fiatalembernek kijáró dicsérettel és biztatással fogadták korai útirajzait, politikai röpirataira odafigyeltek. A *Magyar conservatív politika* – jóllehet sokan támadták – országos hírhez juttatta, és az 1875-ös esztendő nagy politikai vitáiban viszonyítási pont lett. Egy év leforgása alatt a könyv három kiadása fogyott el. A kormányzati korrupció leleplezéseként elhíresült Zichy-ügy, bár tragikus véget ért, rettegetté tette a nevét, s 1880 nyarán, a belga függetlenség ünnepén a Pesti Napló küldöttként ő beszélt a magyar újságírók nevében az európai sajtó számára adott pompás fogadáson.¹⁶ Megenyhült irányában Mikszáth, aki azután több tanulmányáról megbecsüléssel szólt, s még közelebbi ismeretséget, asztaltársi barátságot is kötöttek.¹⁷ A már híres festő Munkácsyval ugyancsak ekkoriban került szorosabb kapcsolatba,¹⁸ akiről egyébként több tanulmányt írt. 1881-től hat, összességében sikeres esztendőt töltött a közös külügyminisztérium sajtóosztályán. Diplomáciai munkásságát idegen államok is magas kitüntetésekkel ismerték el. Mentora, a közös pénzügyminiszter Kállay Béni jobbkezeként beutazta Bosznia-Hercegovinát, amiről 1887-ben megjelent két vaskos kötetben számolt be. A kedvező visszhang nyomán munkáját németre, ezt követően angolra is lefordították, és ma is szerepel az idegen nyelvű Bosznia-bibliográfiákban. Nagyrészt ezen opusa értékének és hírének köszönhetően nyerte el 1895-ben az Akadémia levelező tagságát. Székkfoglaló beszédéről a jeles állam- és jogtudós Concha Győző szólt méltató szavakkal hivatalos bírálatában.¹⁹

Amire vágyott, azt bizonyára nem kapta, nem is kaphatta meg, mert eötvösi mércével mérte önmagát. Mint regényének hőse, Darvady Zoltán, maga is egy elérhetetlenre vágyakozó, tantalusi lélek volt.²⁰ A teljes életről alkotott – főntebb már idézett – koncepciójának sugallatára szegődött az egyidejűleg író és államférfi Eötvös nyomába, s még versenyre is kelt vele a sokműfajúságban, de nem csak lehetőségei maradtak el az Eötvösétől, tehetsége sem érte el tanítómesterét, talán egyedül a publicisztikában múlta fölül. A kor, amelyben élt, az egységes világkép széttöredezését és a részletek uralmát hozta, egészet így ő sem alkotott. Jelentősége a problémaérzékenységben és a fölvetés bátorságában, egyszerűen a kérdésés tehetségében áll. Németh László kiváló intuícióval helyezi őt a Nyugat elődeinek sorába.

¹⁵ ASBÓTH János *Társadalom-politikai beszédei*, Bp., 1898, 41–42.

¹⁶ Fővárosi Lapok, 1880. július 20. (824), július 21. (828); Magyarország, 1880. július 22., 3; Pesti Napló, 1880. július 15., reggeli szám, 2.

¹⁷ MIKSZÁTH Kálmán *Összes művei*, 61, *Cikkek és karcolatok*, XI, Bp., Akadémiai, 1970, 20–22; Uő., *Cikkek és karcolatok*, VII, Bp., Akadémiai, 1968, 148–149.

¹⁸ Újsághír arról, hogy Munkácsy Mihály február 15-én Bécsben Asbóth kíséretében meglátogatta a Kunstvereinban kiállított képét, az *Ecce homót*: Ellenőr, 1882. február 16., melléklet, 2.

¹⁹ MTA Kézirattár, RAL 88/1895.

²⁰ EISEMANN György, *Végidő és katarzis*, Bp., Orpheusz, 1991, 138–141.

(Az életrajzról) Mielőtt sorra venném az utószóba foglalt Asbóth-biográfia egyes vitatható ténymegállapításait, szeretném tisztázni, hogy milyen mértékben lehet az *Álmok álmódóját* fölhasználni az életrajz rekonstruálásához. Ezzel rokon Kiczenko kérdése is: életrajzi jellegű-e a regény, vagy teljesen irodalmi fikció? Biográfiai egyértelműségről, megfellebbezhetetlenségről csak két esetben beszélhetünk. Az egyik, amikor az életrajz egyes, más forrásból gondosan adatolt elemei és a regénybeli élettörténet párhuzamos része megfellelthetőek egymásnak („külső” egyezés). Ennél is meggyőzőbb, ha valamely másik Asbóth-írás erősíti meg – esetleg szövegszerű egyezés révén – a szóban forgó adatot („belső” egyezés). Ebből az következik, hogy kizárólag a regényből nem meríthetünk életrajzi tényeket. Akkor mégis mire jó biográfiai szempontból tanulmányoznunk a regényt? Nem lebecsülendő, hogy az életrajz szórványosan ugyan, de számos indíték, szándék, társadalmi, családi és egyéni motívum egyikéről-másikáról lebbentheti föl a fátylat.

A családtörténet fő szálai a kevés kiadott és kiadatlan forrás alapján többé-kevésbé fölfejtethők. Arra pedig, hogy miként lesz egy lutheránus lelkészek sorát magáénak valló család valamely ága katolikus, talán elegendő válasz a vegyes házasságok ténye, különös tekintettel az 1790-ben szentesített XXVI. törvénycikk 15. pontjára, amely kimondta, a vegyes házasságból „származott és származandó gyermekek, ha [az] atya katolikus, az ő vallását kövessék, ha pedig az anya katolikus, akkor csak a fiúgyermekek követhessék atyjuk vallását.”²¹ Asbóth János szülei elsőfokú unokatestvérek voltak, Asbóth Lajos édesapja evangélikus, míg Asbóth Flóra édesanyja katolikus vallását követte, hiszen apai ági nagyapjuk a Tübingent járt, majd idehaza Nemescsón, Kőszegen és Sopronban szolgáló evangélikus lelkész, Asbóth Gottfried János.²² A vegyes házasságot kötő rokonok megszületendő gyermekeiket azután katolikusnak keresztelték, amire a törvény lehetőséget nyújtott, s ami végtére is a szűkebb és tágabb lugosi, temeskői környezet alapján – a velük rokoni kapcsolatba kerülő más családok, így többek között a Jakabffyak katolikusok, valamint élő gyülekezetek híján az evangélikus vallás gyakorlása minden bizonyosan nehézségekbe ütközött – érthető választás volt. Különben Asbóth János 1865–66-ban keletkezett svájci és németországi útirajzaiban félreérthetetlenül katolikusnak vallja magát.²³

Arról igazán nem az utószóíró tehet, hogy amikor egy bekezdésnyire fölillantja az apa, Asbóth Lajos sorsának lényegesebb fordulót, a tényközlésbe számos hiba csúszik, ugyanis a rendelkezésre álló irodalom idevonatkozó megállapításai nemegyszer pontatlanok. Asbóth Lajos a peredi csatában ha nem is „tüntette ki magát”, a helyét megállta, Görgey ennek ellenére elhamarkodottan a hadtest éléről leváltotta.²⁴ 1849 és 1856 között várfogságot szenvedett, majd 1861-ben ismét letartóztatták, s néhány hónap után Josefstadtból – nem pedig Theresienstadtból, ahogy számos kézikönyv állítja – szaba-

²¹ *Magyar Törvénytár 1740–1835*, Bp., Franklin, 1901, 179.

²² KEMPELEN Béla, *Magyar nemes családok*, I. Bp., Grill Károly, 1911, 164–165.

²³ ASBÓTH János, *Egy bolyongó tárcájából*, Pest, szerző sajátja, 1866, I, 96; II, 121.

²⁴ *A szabadságharc katonai története: Pákozdtól Világosig 1848–1849*, szerk. BONA Gábor, Bp., Zrínyi, 1998, 209.

dult.²⁵ 1864-ben, már az osztrák államrendőrség besúgójaként, ő adta föl az Almássy–Nedeczky-féle összeesküvés vezetőit, s bár a látszat megőrzése végett néhány hónapig fogva tartották, Pest-Buda-szerte elterjedt, hogy a többiek vesztét Asbóth Lajos vallomása okozta.²⁶ A gyanú, amely ellen Asbóth Lajos egy, a kiegyezés esztendejében Vahot Imre által szerkesztett 1848–49-re emlékező kiadvány lapjain védekezett,²⁷ makacsul tartotta magát. A dualizmus korának jeles történésze, Marczali Henrik a *Pallas lexikon* Asbóth Lajos-szócikkének végén jónak látta zárójelben megemlíteni, hogy az Asbóth János által összeállított 1871-es, családi iratok felhasználásával készült kötet – *Adalékok a kényuralomellenes mozgalmak történetéhez* – éppen az árulás vádját igyekezett megcáfolni. Nem vitás tehát, az *Álmok álmodója* születése idején Asbóth Jánosnak föltétlenül szembesülnie kellett az árulás komplexumával, s talán ez a fő oka, hogy e történet a regény stilizált önéletrajzában még mögöttesen, utalásszerűen sem sejlik föl. Mellesleg Asbóth Lajost is inkább azzal gyanúsították, hogy vallomásában mindent föltárt a hatóságok előtt, fizetett besúgói mivoltáról sejtelmük sem volt, ezt az 1880-ban Hentaller Lajos tollából napvilágot látott több részes történeti nyomozás sem állította.²⁸

A közvetlen családtörténet más pontjain is akad tisztázatlanság. Érthetően fejtörést okoz, hogy Asbóth János fiatalabbik húga születési éveként 1854-et, azaz még Asbóth Lajos várfogságának idejét adja meg Kempelen Béla egyébként megbízható genealógiája. Ez az ellentmondás Teleki Sándor emlékiratainak ismeretében azonban föloldható. A „vad gróf” az aradi várfogság éveiről szóló fejezetben akként számol be Asbóth Lajos családjának látogatásáról, hogy annak rendszeres és csak félig-meddig ellenőrzött voltára enged következtetni.²⁹ Könnyen lehet, hogy a rabtartók szigora s ennek nyomán a várbörtön körülményei Ferenc József 1852-es látogatásának köszönhetően némileg enyhültek.³⁰

Valószínűleg hasonló pontossággal közli Kempelen Asbóth János öccsének születési és elhalálozási adatait. Az utóbbi Asbóth Lajos 1861-es lefogása alatt következhetett be, és nincs kizárva, hogy ez a tragédia is hozzájárult a hozzátartozóiról mindenáron gondoskodni akaró családfő későbbi árulásához. Az öcs létezésének nincs semmi nyoma a regény önéletrajzi fejezetében. Az utószó szerzőjének az Asbóth Kristófra vonatkozó, Kempelen-féle adatokkal kapcsolatos kétségeit egy félreértés okozta. Egy az OSZK Kézirattárában Asbóth János neve alatt nyilvántartott, 1866 végén Lugoson kelt levélre hivatkozik, melynek írója a számunkra ismeretlen címzettet arra kéri, hogy adja át üdvözlését Rónay Jácintnak, s mutassa meg neki az Asbóth öccsétől származó mellékelt levél reá vonatkozó részét. Ez már önmagában is óvatosságra int. Asbóth János nyugat-európai utazásai során persze megismerhette Rónay Jácintot, de hogyan került az öccse kapcsolatba az emigráció neves alakjával? Ha kézbe vesszük az ismeretlennek szóló levelet, azonnal eloszlik a homály, hiszen a tényleges szöveg így kezdődik: „Sándor

²⁵ Asbóth Lajos a Magyarország szerkesztőségéhez, 1861. május 27. OSZK Kézirattár, Levelestár.

²⁶ BUSBACH Péter, *Egy viharos emberöltő: Korrajz*, Bp., Kilián Frigyes, 1899, 321.

²⁷ *Honvédek könyve*: Új folyam, kiadja és szerkeszti Vahot Imre, II. füzet, Pest, 1867, 109.

²⁸ HENTALLER Lajos, *Adatok az „ugynevezett” Almássy Pál-féle összeesküvéshez*, Függelenség, 1880. június 29.

²⁹ TELEKI Sándor *Emlékezései*, Bp., Szépirodalmi, 1958, 224–225.

³⁰ *Az aradi vár története*, Bp., Zrínyi, 1998, 170.

öcsémtől két levelet vettem e napokban...” A nevezett személy nem lehet más, mint Asbóth Lajos öccse, az Egyesült Államok argentinai követi tisztét éppen azokban a hetekben elfoglaló 49-es emigráns, az amerikai polgárháború hőse. A levél további olvasása ezt csak egyértelműbbé és világosabbá teszi, s nem szenved kétséget, hogy e sorokat csakis Asbóth Lajos vethette papírra.³¹

Az Asbóth-családtörténet egyes, jól ismert közhelyei is föltűnnek az utószóban. Asbóth Sándorról nem egy hazai tanulmány és lexikon-szócikkek sora úgy tudja, hogy New York város főmérnökeként ő tervezte a Central Parkot az 1850-es években. Várdy Béla, az Amerikában élő történész kiderítette, hogy ez nem több jellegzetesen kismemzeti és nemesi „legendatöredéknél”.³²

Egy további félreértés viszont könnyebben elkerülhető lett volna. Kiczenko azt írja Asbóth János iskolaéveiről, hogy a „korabeli szokás szerint, »német szóra« Pozsonyba adták.” Majd sietve módosítja: „Elképzelhető, hogy az Asbóthok »soproni-ágának« valamelyik tagjához került Pozsonyba, hiszen a »német szó« a Lugoshoz oly közeli szászvárosokban is megtanulható lett volna.” (277–278.) S még jobban – tegyük hozzá – Lugoson, mivel a városka lakóinak ha háromnegyede román volt is, a második legszámosabb nemzetiség ekkor a német. A Temes két partján elterülő település egyik felét Oláh-, a másikat Német-Lugosnak nevezték, mert a török hódoltság végén jószerivel néptelen települést e két etnikumhoz tartozó jövevények népesítették be.³³ Egyébiránt pedig a dél-erdélyi szász városok nem is olyan közeliek, s ha valamilyen rejtélyes okból a „német szóra” éppen a germanizáció idején nem felelt volna meg a Temescher Banathoz tartozó Lugos, akkor is kézenfekvőbb lett volna az egyértelműen német többségű Temesvár mellett dönteni. Nem beszélve arról, hogy a német nyelv és kultúra ismerete az Asbóthoknál már csak egyes női ági felmenők és rokonok révén a családi örökség részét képezte.

Pozsony mellett nemcsak az ottani, esetlegesen meglévő rokoni kapcsolatok szóltak, hanem egy ennél fontosabb szempontot mérlegeltek: 1850-től itt működött a pestin, budain és kassain kívül az a város által alapított főreáliskola, ahonnan azután közvetlenül műegyetemre lehetett beiratkozni.³⁴ Asbóth János erre a választásra majd úgy emlékezett, hogy Pozsonyba azért küldték, „mivel ott volt a legjobb reáliskola”, őt pedig technikusként akarták nevelni, hogy „idegen földön is” megélhessen.³⁵ Ezzel teljesen egybecseng az *Álmok álmodójának* egy mondatszelete: „óvatosnak látszott, hogy minden fiatalember sajátítsa el oly tudományokat, melyekkel függetlenül helytől, viszonyoktól, körülményektől, a földnek bármely pontján bármikor megkeresheti kenyerét.” (69.) A két részlet között van azért különbség; az utóbbi a felsőiskolai, egyetemi tanulmányok

³¹ Asbóth János [helyesen: Asbóth Lajos] ismeretlenhez. OSZK Kézirattár, Levelestár.

³² VÁRDY Béla, *Magyarok az Újvilágban: Az észak-amerikai magyarság rendhagyó története*, Bp., A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, 2000, 185–188.

³³ FÉNYES Elek, *Magyarország geographiai szótára*, III, Pest, 1851, 49.

³⁴ KÖTE Sándor, *Közoktatás és pedagógia az abszolutizmus és a dualizmus korában (1849–1918)*, Bp., Tankönyvkiadó, 1975, 24.

³⁵ Magyar Szalon, 1893. december (903).

megválasztásának dilemmájára vonatkozik. Az időbeni eltérést a motiváció azonossága hidalja át.

Érdeemes egy pillanatra még visszatérni Asbóth János szülőföldjéhez, minthogy az utószó az *Álmok álmodójában* használt regionális nyelvváltozatra utalván, „a Dél-Erdélyben felnőtt, s azt a regény egyik fiktív terévé is megtevő (Daruvár) szerző”-ről értekezik (267). A Temesköz, bár szomszédos Dél-Erdéllyel, önálló táji, néprajzi egység, s egy másik nyelvjáróterület. Daruvár pedig egyáltalán nem fiktív tér, hanem a Temesközben található (ma is), s a dualizmus korában mindvégig az egyik választókerület központja volt.

A fiatal Asbóth János első írásával, egy Vörösmartyról szóló kritikával 1863-ban még a József-ipartanoda (műegyetem) hallgatójaként jelentkezett egy szerény szépirodalmi orgánumban, a Budai Lapok hasábjain. A sajtó munkása 1865-től lett, amikor svájci és németországi tanulmányainak két esztendeje alatt rendszeresen közölte az idegen országokban szerzett élményeket megőrkítő tárcáit többnyire a Fővárosi Lapok, kivételesen a Hazánk s a Külföld. 1867 augusztusában már a Pesti Naplóban tűnik föl, szabadelvű hangszerelésben tárcasorozatot tesz közzé *Iskola és egyház Badenben* címmel. Ugyanitt megjelent, állítólag nagy feltűnést keltő Kossuth-ellenes filippikája pedig korántsem olyan szuverén írás, mint az erről szőtt legenda szerzői (Kaas Ivor) híresztelték, hanem része volt a Pesti Naplóban annak az akkor már hónapok óta zajló Kemény–Kossuth pengéváltásnak, amelyet előbb a nagy száműzött, Kasszandra-levele, majd pedig a hasonló szellemiségű, a váci választókhöz intézett nyílt levele indított el.³⁶ Asbóth ürge kezű fegyverhordozóként vett részt a politikai eszmék nehézfégyverzetű lovagjainak az ütközetében.

Mire beletanult a politikai újságírásba, pályája egy időre a közigazgatás felé kanyarodott. Vármegyei szolgálata körül sok a homály, még az önéletrajzi följegyzések segítségével is eléggé ellentmondásosan dokumentálható.³⁷ Ezért nem kizárt, hogy Krassóban, amint az a korszakban országszerte közismert gyakorlat volt, a jó tollú újságírók megnyerésére létesített *sine cura* állások valamelyikét töltötte be.³⁸ 1870 nyarán álláskéréssel fordult a Pénzügyminisztériumhoz, amelynek büroiban két esztendőt hivatalnokoskodott. Innen vette magához a Honvédelmi Minisztériumot vezető, krassói illetőségű Szende Béla, kinek elnöki titkára lett.³⁹ Ebben a nyugalmi időszakban írta meg többek között *A szabadság*, a *Három nemzedék* és a *Magyar conservatív politika* című munkáit. Az utóbbi keltette botránynak – minthogy kíméletlenül megtámadta benne a korábbi kormányfőt, Andrásyt – volt a következménye, hogy állásából fölmentették,⁴⁰ és a

³⁶ A váci választókhöz intézett nyílt levél után Kemény Zsigmond Andrásy biztatására egy egész vezércikk-sorozatot szánt a cáfolatra, lehetőséget adván lapjában ugyanakkor Kossuthnak a válasza. Ebbe a hosszúra nyúlt polémiába kapcsolódott be Asbóth: Pesti Napló, 1867. szeptember 26.

³⁷ Vármegyei tisztségviseléséről, esküdti, al- és főjegyzői működéséről több helyen is említést tesz. *Asbóth János nationaléja*, Országos Levéltár, Pénzügyminisztérium, K 255, 19. csomó, 51. tétel, 2783. ügyiratszám; Asbóth János levele Thallóczy Lajoshoz. OSZK Kézirattár, Fond 1887. XI. 24.

³⁸ Erre a lehetőségre Ress Imre hívta föl a figyelmemet.

³⁹ OL, Pénzügyminisztérium, K 255, 67. csomó, 1872, 51. tétel, 4107. ügyiratszám.

⁴⁰ Budapesti Közlöny, 1874. december 22.

csendesebb évek után újakezdhetette a politikai újságírást. A magyar közélet nagy szatirikusa, Kecskeméthy Aurél, a Magyar Politika főszerkesztője 1874 utolsó napján azt közölte olvasóival, hogy „Asbóth János úr, a minden kézben forgó *Magyar conservativ politika* genialis szerzője január 1-jétől kezdve lapunknak főmunkatársa leend”. A Magyar Politika 1875 júniusában a Sennyey-féle konzervatívok párttá szerveződésének nyomán egyesült a Közérdekkel, és a Kállay Béni lapvezérsége alatt így születő Kelet Népe átvette a két előldlap publicistáinak többségét, közöttük Asbóthot is. Kétszeresen nem felel meg tehát a tényeknek, hogy az utószó – egyébként lexikonok alapján – 1872-től számítja Asbóth működését a Kelet Népe-nél.

Ettől kezdve a Kelet Népe, az Ébredés, ezek megszűnése után pedig a Magyarország lapjain népszerűsítette több-kevesebb sikerrel a Sennyey vezette Jobboldali Ellenzék programját. A kicsiny párt azután 1878 tavaszán kiegészülve más csoportokkal Egyesült Ellenzékké alakult. Sennyey ennek soraiba már nem lépett be, az új vezér a csodált szónok, Apponyi Albert lett.⁴¹ A sokágú politikai eredet azonban gyakrabban vitte zátonyra a politikai egységet, így hamarosan bélyeggé vált, és a kajánságra mindig is hajló közizlés elkeresztelte őket *habarékpárt*nak. Asbóth egészen 1881-ig kitartott mellettük, de egyre jobban úgy látta, hogy Magyarországon külön konzervatív pártnak, amikor a kormányzó szabadelvűek részben konzervatív politikát folytatnak, egyelőre nincsen létjogosultsága.⁴² Fordulatát korábbi politikai barátai nem elvi síkon magyarázták, hanem számításnak, jobb esetben állhatatlanságnak vélték. Az utószó ugyan ezen a ponton a már nem létező Sennyey-pártot emlegeti, helyesen ehhez a mozzanathoz kapcsolja azt a Pulszky Polyxénához írott, keltezés nélküli levelet, amely a nagy befolyású Pulszky-szalomból való finom kiutasítás, illetve kivonulás bizonyítéka is egyben.

Kapóra jött hát számára 1881 késő őszen Kállay (szintén a Jobboldali Ellenzék hajdani tagja) hívása a közös Külügyminisztériumba, ahol feladatul a sajtóval való kapcsolattartást, a politikai közvélemény alakítását kapta. Részint ebbe a tevékenységébe illeszthető a Kállay kíséretében tett boszniai utazások élményeit szépirodalmi rajzokká és tanulmányokká formáló könyve a frissen okkupált tartományokról. Igaz, hogy műve (*Bosznia és a Hercegovina*, 1887) tematikailag rendkívül szerteágazó, tényekben hallatlanul gazdag, stílusában színes és érdekfeszítő, azonban még magyar viszonylatban sem ebből kezdték „autentikusan” megismerni a Balkánnak e szögletét az érdeklődők (285). Strausz Adolf 1881-ben és 1883-ban két kitérő könyvet publikált Bosznia-Hercegovináról, melyek közül az elsőt szinte azonnal (1882) lefordították németre. Amúgy franciául és németül ekkorára már szép számmal álltak rendelkezésre értékes útirajzok,⁴³ Strausz, s még jobban Asbóth munkájának az a különlegessége, hogy az 1878-as okkupáció utáni állapotok, a változás és fejlődés tendenciáinak pontos és értő rajzát adták. Az osztrák–magyar megszállás jótékony hatásainak bemutatása bel- és külföldön egyúttal a közös kormányzat Bosznia-politikájának az igazolását szolgálta.

⁴¹ MÉREI Gyula, *Magyar politikai pártprogramok (1867–1914)*, Bp., 1934, 44–49.

⁴² *Asbóth János nyilatkozata politikai barátaihoz*, Ellenőr, 1881. január 29., 2–3.

⁴³ Ante ČUVALO, *Historical Dictionary of Bosnia and Herzegovina*, London, The Scarecrow Press, 1997, 259–264.

Régi vágya teljesült, amikor 1887-ben, a külügyi szolgálat elhagyása után, országgyűlési képviselővé választották. A Szabadelvű Párt soraiban kezdte, de az újabb ciklusra történt megválasztása után rövidesen kiobbant egyházpolitikai vitában szakított velük, és az akkor zászlót bontó Katolikus Néppárthoz került közel. Az új alakulat azonban nem váltotta valóra az általa kezdetől meddőnek ítélt közjogi vita meghaladásához fűzött reményeit, ráadásul katolikus létére a párt más felekezetektől elzárkózó szűkkeblűségét politikailag ésszerűtlennek, kilátástalannak gondolta. A konzervativizmus keresztény-szociális irányban történő megújítását célzó kísérlete hiábavalónak bizonyult, ezért amikor Széll Kálmán miniszterelnök 1899-ben meghirdette az obstrukciókban már-már végzetesen egymásnak feszülő pártok közötti megbékélést, visszatért a Szabadelvű Pártba. Nyomban támadások özöne zúdult reá, ezért 1900 decemberében lemondott mandátumáról.⁴⁴ (Az összes lexikonban 1901 szerepel.)

Visszavonulása után életének hátralévő évtizedét a tudománynak szentelte. Számára új területen (embertan) is szerencsét próbált, értekezést írt *Az őslakók hatása a bosnyák faj alakulására* címmel. A politikától azért teljesen nem tudott elszakadni, a föllángoló választójogi vitához egy röpirattal (*Munkapárt és választójog*, 1910) járult hozzá, szinte a régi Andrássy-ellenes hévvel ostromozta az általános választójog bevezetésének konokul ellenálló Tisza Istvánt.

Természetesen egyetlen – bármennyire is jól szerkesztett – utószó célja sem lehet egy minden ízében kielégítő és főként nem egy teljes életrajz megírása. A becsúszott pontatlanságokat meg részint a források hiánya, a vonatkozó irodalom kisebb botlásai, valamint az életmű összetettsége is magyarázzák: míg az irodalmi és művelődéstörténeti ténymegállapítások többségükben helytállóak, ugyanez nem mindig mondható el a politikatörténeti vonatkozásokról.

A kötetbe beválogatott Asbóth-művekhez fűzött magyarázó jegyzetek alaposak, néhol fordul csak elő fölösleges kettőzés (például a 35-ös és 59-es, illetőleg a 127-es és 254-es jegyzetek esetében). A jogtörténeti fogalmak magyarázata sem mindig szabatos és a laikus számára érthető. A *coemptiót* szerencsésebb lett volna úgy megvilágítani, mint a házasságkötésnek a római jog által ismert olyan formáját, amely az adásvételi szerződéshez hasonlóan jön létre. Az *inquisitorius eljárás* pedig az a büntetőeljárási gyakorlat, melynek során a nyomozás elve dominál, azaz a nyomozó hatóságok kapnak a bizonyításban főszerepet.

A Kötelező Ritkaságok kezdeti kisebb fogyatkozásai ellenére is okos és nagyszerű kezdeményezés, az eddig megjelent négy kötet után várjuk a mielőbbi folytatást.

Vasas Géza

⁴⁴ 1900. december 3-án a képviselőház elnöke bemutatta Asbóth Jánosnak a nagymártoni választókerület mandátumáról való lemondó levelét. Képviselőházi Napló, 31. kötet (1896–1901), 623. ülés, 175.